

І. Карпишина,
спеціалістка вищої категорії,
вчителька української мови та літератури,
Покалівський ліцей
Овруцької міської ради Житомирської області
e-mail: nikivict25@ukr.net

Формування текстотворчих умінь на уроках української словесності

У статті проаналізовано формування текстотворчих умінь на уроках української мови та літератури. Досліджено взаємозв'язок спеціальних текстотворчих умінь, процес їх формування, роль індивідуалізації у подоланні труднощів, пов'язаних з текстотворенням, важливість використання когнітивних методів інтерактивного навчання.

Сучасний урок української словесності має відображати поєднання традиційного та інноваційного підходів до навчання. Це урок, який проводиться не для учнів, а з учнями, організований і керований з урахуванням їхніх потреб і мотивів [3: 12]. Якість оволодіння українською мовою залежить від уроків та внутрішньої мотивації, яка насамперед передбачає бажання учнів спілкуватися рідною мовою в усній та письмовій формах, позитивне ставлення до мови та до конкретних форм роботи на уроках української мови та літератури. При цьому дедалі більш очевидною для кожного вчителя-словесника стає проблема формування текстотворчих умінь в юних здобувачів освіти: вони не можуть викладати думки у логічній послідовності, писати твір відповідно до заданої теми, жанру, працювати з композиційним рівнем тощо. Вирішення цієї проблеми є непростим питанням, що потребує детального вивчення.

Текстотворча діяльність – це система дій, спрямованих на сприйняття й розуміння, відтворення й інтерпретацію текстів, породження і вдосконалення текстів різних типів, стилів і жанрів [6: 27]. Текст є продуктом і засобом комунікації. Автор створює текст, а читач його інтерпретує. Якщо текст побудований неправильно, то думки автора й читача значно розходяться. Щоб цього уникнути, потрібно орієнтуватися в основних особливостях текстотворення – від виникнення задуму, пошуку матеріалу висловлювання й мовних засобів до побудови й вдосконалення текстів різних типів, стилів і жанрів, а це можливо за умови формування текстотворчої компетентності, тобто здатності особистості до породження та розуміння текстів, що ґрунтується на системі знань про текст, його організацію і функціонування.

Для того, аби кожен учень мав змогу проявити творчі можливості та реалізувати на практиці текстотворчі вміння, потрібно використовувати комунікативно-діяльнісний аспект навчання української мови, що передбачено

модельними навчальними програмами, та проводити уроки, безпосередньо пов'язані із мовленнєвою діяльністю. У процесі взаємопов'язаного навчання мови і мовлення увагу варто зосереджувати на розвитку комунікативних здібностей учнів, їхньої емоційної сфери, збагаченні словникового запасу, виробленні вмінь і навичок зв'язного висловлювання – усного, писемного, діалогічного та монологічного.

На уроках української словесності формуються текстотворчі уміння у взаємозв'язку з виробленням умінь і навичок узагальнення й систематизації мовного матеріалу, який вивчається. Зокрема, саме теоретичний матеріал є фундаментом для побудови власного тексту – опису, розповіді, роздуму.

Для здобувачів освіти важливо опанувати різні форми текстів: усний, письмовий, художній; науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, розмовний; розповідь, опис, роздум, діалог, монолог, полілог; залежно від функціонального призначення – оголошення, лист, замітка, інтерв'ю, бесіда, оповідання, казка, вірш; залежно від настанови – привітання, подяка, порада, прохання, дискусія; тексти від I, II, III особи.

Саме тому потрібно комплексно підходити до формування текстотворчих умінь, адже текст має бути цілісним у смисловому (єдність теми і змісту), комунікативному (вплив на адресата) та структурному (єдність стилів, типів і жанрів відповідно до мовних рівнів фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного) аспектах. Саме з цілісністю тексту пов'язане вміння послідовно підпорядковувати речення у висловлюванні темі й основній думці [4].

При цьому вагому роль відіграє зв'язність тексту, яка забезпечується тим, що кожне наступне речення будується на основі попереднього, включаючи нову інформацію, тому речення умовно поділяється на дві частини: «дане» (тема) і «нове» (рема). Варто звернути увагу на важливу роль граматичної зв'язності, яка виражається за допомогою таких мовних засобів: лексичних (повторення слів); морфологічних (займенники, видові та часові форми дієслів, сполучники й частки, що виражають логічні відношення між висловлюваними думками); синтаксичних (порядок слів у реченні, вставні слова, неповні речення тощо). Не менш важливою є смислова зв'язність тексту – логічне, послідовне відображення подій, явищ, при цьому кожне наступне речення підсилює, конкретизує висловлену думку. Не можна оминати роль логічно-асоціативної зв'язності, яка оснований на асоціаціях слухових, зорових тощо.

Читач (слухач) одержує додаткову інформацію в процесі сприйняття тексту за допомогою членування. Членування художнього тексту забезпечує естетичне навантаження, а наукового – логічну організацію повідомлення [5: 52]. Композиційний рівень членування залежить від стилю, жанру, типу тексту. Композиційні частини тексту-розповіді такі: зав'язка, розвиток дій, кульмінація, розв'язка. Текст-опис поділяється на зачин, основну частину, кінцівку. Текст-роздум складається з тези, аргументів (доказів, висновку). Спільна композиційна частина різнотипних текстів – зачин, у якому висловлюється думка в найзагальнішому вигляді, і кінцівка, де підсумовується все сказане. Текстотворча діяльність, пов'язана з членуванням, передбачає формування в учнів умінь ділити текст на абзаци (мікротеми), композиційно

будувати текст з урахуванням його типу, стилю та жанру, створювати зачин і кінцівку висловлювання відповідно до авторського задуму.

Завершеність текстів характеризується вичерпністю повідомлення, повнотою передачі інформації відповідно до авторського задуму, тобто розкриття теми й основної думки тексту. Як правило, текст вважається завершеним, коли має кінцівку. Також завершеним є текст, який не має кінцівки, бо таким чином автор залучає до співпраці: спонукає читача інтерпретувати текст, домисливши закінчення. На завершеність тексту вказує й заголовок. Він виражає тему або основну думку тексту, привертає увагу, сприяє творчому сприйняттю інформації [7: 53].

Отже, текстотворча діяльність на уроках української мови передбачає формування спеціальних текстотворчих умінь. Наприклад:

1) для *тексту-роздуму* – розпізнавати роздум серед інших типів мовлення, висловлювати своє ставлення до повідомлюваного, передавати зміст роздуму прямими доказами, робити аргументований висновок, уживати мовні засоби для зв'язку композиційних частин, удосконалювати зміст;

2) для *тексту-опису* – передавати загальне враження, висловлювати ставлення до описуваного, складати план до опису фрагментів, описувати побутову сцену в художньому стилі, описувати явище, предмет з різних позицій часу, відстані, оформлювати зачин, будувати кінцівку, виділяти деталі під час опису, змальовувати словесно предмети, викликати слухові та зорові відчуття;

3) для *тексту-розповіді* – передавати події від імені різних оповідачів, розкривати основну думку, добирати заголовок, розміщувати композиційні елементи оповідання: зав'язку, розвиток дій, кульмінацію, розв'язку, створювати зачин та кінцівку, зображувати події в художньому стилі, передавати розповідь від I (II, III) особи однини та множини.

На уроках учні, за допомогою різних завдань, мають перебувати у постійній взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу в режимі діалогу: учень – учень, учень – група учнів, учень – учитель, учень – джерело інформації [1].

Поставивши перед собою завдання навчити учнів створювати тексти різних типів, стилів і жанрів, необхідно досліджувати і аналізувати можливості кожного учня. Якщо в учня недостатньо розвинена навчальна мотивація, то корисною буде мотивуюча індивідуалізація (цілеспрямоване формування у кожного учня нових мотивів). Наприклад, підбирати мовленнєвих партнерів з урахуванням спільності інтересів, проте основну роль відводжу підбору цікавих текстів та книжок для позакласного читання, які сприяють формуванню у них ціннісних орієнтацій. Якщо рівень володіння цим учнем не досягає вимог програми, корисною для нього буде регулююча індивідуалізація (тимчасово полегшувати завдання для менш підготовлених учнів за умови одержання необхідного кінцевого результату згідно з вимогами програми, а з другого – розширювати та ускладнювати програмні вимоги для добре підготовлених і зацікавлених українською мовою та літературою учнів). Якщо учень відноситься до некомунікативного типу, оволодіння мовленнєвою діяльністю

треба реалізовувати, формуючу індивідуалізацію, яка сприяє формуванню індивідуального стилю оволодіння мовленнєвою діяльністю.

По-друге, на початку навчального року ефективно проводити тестування «Конструювання фрази за початковими літерами» (за методикою Дж. Гілфорда). За допомогою якого виявляється рівень мовленнєвого розвитку кожного учня, багатство його словникового запасу.

По-третє, варто провести самостійні роботи, у ході яких визначати, чи можуть учні сприймати та будувати тексти різних типів, стилів та жанрів, чи вміють словесно відтворювати добро, справедливість, красу, любов та виявляти недоліки у побудові текстів. Доцільно використовувати такі завдання: визначити тип і стиль тексту, назвати основні ознаки тексту, поділити текст на мікротеми, дібрати заголовок, який співвідносний з основною думкою тексту, знайти мовні засоби, що розкривають авторський задум, записати текст із пам'яті, переказати текст, відредагувати текст, дописати кінцівку, враховуючи структуру тексту, продовжити текст відповідно до типу, стилю, жанру, написати мінівір – розповідь, опис, роздум, придумати образний вислів-тезу, вислів-аргумент. Як приклад наведемо 2 варіанти:

1) *Поле в нашому краї, наче море безкрає. Серед такого розкішного пшеничного поля красувалася блакитноока волошка. Це, мабуть, була найпрекрасніша у світі квіточка. Вона мала рівне стебло, приємний запах, гордо підняту голівку. Зверху вона зав'язала хустинку, наче неба краплинку, а поряд були десятки її любих сестричок.*

Завдання:

1. Визначити тип і стиль тексту; обґрунтувати відповідь.
2. Дібрати заголовок до тексту, який співвідноситься із темою тексту.
3. Виписати мовні засоби, за допомогою яких автор передав свою думку.
4. Дібрати означення до слів:
волошка (яка?) блакитноока
троянда...
конвалія...
пролісок...
ружа...

5. Написати твір-мініатюру (казку, вірш) про улюблену квітку.

2) *Рослини і тварини завжди були нашими молодшими друзями. Але останнім часом їм важко жити, вони гинуть. Невже ми байдужі до цього? Хіба не соромно нам? Як нам діяти, що робити, щоб врятувати рослинне і тваринне братство?*

Завдання:

1. Визначити тип і стиль тексту; обґрунтувати відповідь.
2. Дібрати до тексту заголовок, який співвідноситься з основною думкою.
3. Придумати образний вислів: Байдужість – це...
4. Поділити текст на мікротеми; скласти план.
5. Переказати текст близько до змісту. Продовжити текст (4–5 речень).

Як показує практика, при виконанні таких робіт в учнів виникають труднощі з підбором означень до запропонованих слів, пошуком мовних засобів, що розкривають авторський задум.

Тож для вирішення цієї проблеми варто використовувати когнітивні методи інтерактивного навчання, адже вони стимулюють пізнавальну активність учня, допомагають опанувати структуру мови і мовлення через систему комунікативних пошуково-дослідницьких завдань – лінгвістичне спостереження, лінгвістичний аналіз, лінгвістичне порівняння, лінгвістичний експеримент.

Лінгвістичне спостереження проводиться поетапно: візуальне сприйняття тексту, виразне читання, лінгвістичне спостереження з коментуванням лексичного складу, будови слів, частин мови, типів словосполучень і речень, пунктуації тощо. Під час виконання лінгвістичного аналізу звертається увага на зміст, задум, композицію, мовне оформлення та призначення тексту. За допомогою лінгвістичного порівняння учні з'ясовують подібності та відмінності у мовному оформленні текстів різних типів, стилів і жанрів переважно однакової тематики. Лінгвістичний експеримент дозволяє вчити учнів вибирати найкращий варіант і обґрунтовувати його, крім того, розвиває мовне чуття, формує художній смак, дозволяє виробити індивідуальний стиль текстотворення.

Таким чином, усвідомлене і цілеспрямоване використання когнітивних інтерактивних методів навчання сприяє формуванню у здобувачів освіти вміння працювати з текстами та інформацією, розв'язувати проблеми та виявляти творчість у процесі текстотворення на уроках української мови та літератури. При цьому перспективним є подальше дослідження аспектів формування текстворчих умінь за допомогою ширшого кола методів інтерактивного навчання на різних рівнях мовної освіти.

Список використаних джерел та літератури

1. Буднік А. Формування дискурсних умінь студентів філологічних спеціальностей засобами національно-прецедентних текстів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)». Одеса, 2010. 21 с.
2. Варзацька Л., Кратасюк Л. Інтерактивні технології в системі особистісно зорієнтованої освіти. *Бібліотечка «Дивослова»*. 2006. № 4. 64 с.
3. Герєга Т. Інтерактивні методи на уроках. *Завуч*. 2004. № 7 (193). С. 9–13.
4. Донченко Т. Взаємозв'язок переказів і творів у процесі формування мовленнєвої діяльності школярів. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 1. С. 8–11.
5. Караман С. Урок як основна форма організації навчання мови. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 11. С. 46–55.
6. Кратасюк Л. Узагальнювальні уроки рідної мови і мовлення. *Дивослово*. 2006. № 2. С. 25–30.

7. Кучерук О. Перспективні технології навчання в шкільному курсі української мови : навч. посіб. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 182 с.